

به نام خدا

ضرورت نظارت سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی بر طراحی سؤال‌های کنکور سراسری

مقدمه

یکی از مسائلی که هر ساله داوطلبان آزمون‌های سراسری ورود به دانشگاه‌ها و سایر مؤسسه‌های آموزشی و پژوهشی مطرح می‌کنند شبهه طراحی سؤال‌های آزمون سراسری خارج از محتوای کتب درسی است. این موضوع موجب نارضایتی و دل‌نگرانی‌های داوطلبان آزمون و خانواده‌های آنان را فراهم و بازتاب‌های گسترده‌ای در جامعه پیدا می‌کند. البته، سازمان سنجش آموزش کشور همواره بر این نکته تأکید داشته است که سؤال‌ها از محتوای کتب درسی آموزش و پرورش طراحی شده‌اند و داوطلبان در صورت درک عمیق مطالب درسی به پاسخگویی به سؤال‌ها قادرند. طرف دیگر این ماجرا وزارتخانه آموزش و پرورش است که ادعای داوطلبان را مبنی بر اینکه برخی از سؤال‌ها خارج از محتوای کتب درسی طراحی شده‌اند تأیید می‌کند. این در حالی است که بین «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» به‌عنوان متولی کتاب‌های درسی رسمی و «سازمان سنجش آموزش کشور» مذاکرات و توافقاتی در خصوص تعیین و معرفی منابع آزمون وجود داشته است. این موضوع در گزارش حاضر بررسی شده است.

مشخصات گزارش

تهیه و تدوین:
یوسف زراعت‌کیش

ناظر علمی:
موسی بیات

شماره مسلسل:
۲۷۰۱۸۳۵۴

تاریخ انتشار:
۱۴۰۱/۵/۱۹

دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش

الف) قوانین و مصوبات مرتبط

- مهم‌ترین سند در این خصوص «قانون سنجش و پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور» است که به روشنی تکلیف مجریان و داوطلبان را روشن کرده و صراحتاً در بندهای «ب»^۱ و «پ»^۲ ماده (۱) منابع آزمون سراسری در هر دو بخش عمومی و اختصاصی را از میان دروس تخصصی و عمومی رشته‌های تحصیلی در سه سال آخر دوره متوسطه تعیین کرده است که سازمان سنجش آموزش کشور برگزار می‌کند.

- در ماده (۲) «قانون تشکیل سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» (سازمان پژوهش و نوسازی آموزشی) وظیفه تألیف و تدوین و انتشار کتب و نشریات آموزشی و کمک‌آموزشی برعهده این سازمان گذاشته شده است.

- آخرین سند در این خصوص، مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی با عنوان «سیاست‌ها و ضوابط ساماندهی سنجش و پذیرش متقاضیان ورود به آموزش عالی» در تاریخ ۱۵ تیر ۱۴۰۰ است. براساس بند «۲» ماده (۱) این مصوبه منابع آزمون اختصاصی از میان دروس تخصصی رشته‌های تحصیلی در سه سال آخر دوره دوم متوسطه در هر یک از گروه‌های آزمایشی و براساس کتاب‌های درسی وزارت آموزش و پرورش است.

۱. ب) آزمون عمومی: آزمون سراسری از میان دروس عمومی رشته‌های تحصیلی در سه سال آخر دوره آموزش متوسطه است که توسط سازمان سنجش آموزش کشور برگزار می‌شود.
۲. پ) آزمون اختصاصی: آزمون سراسری از میان دروس تخصصی رشته‌های تحصیلی در سه سال آخر دوره آموزش متوسطه است که توسط سازمان سنجش آموزش کشور برگزار می‌شود.

اکنون با وجود تعیین منابع آزمون و مرجع تهیه و تدوین منابع آزمون در قوانین و مصوبات مربوطه راه حل رفع چالش فوق یعنی اختلاف بین سازمان سنجش آموزش کشور با داوطلبان و وزارت آموزش و پرورش چیست؟

ب) برخی شواهد در خصوص انحرافات سؤال‌های کنکور

باید اذعان داشت میان سازمان سنجش آموزش کشور و «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» هماهنگی در خصوص منابع آزمون و حذفیات کتاب‌های درسی و نظارت بر سؤال‌ها وجود دارد. همچنین، هر ساله پس از برگزاری آزمون سراسری «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» سؤال‌های کنکور سراسری در دروس مختلف را بررسی می‌کند و فهرست سؤال‌هایی را که از نظر این سازمان خارج از منابع و کتاب‌های درسی رسمی است به سازمان سنجش اعلام می‌کند. سازمان سنجش نیز گزارش‌های «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» را در کمیته تخصصی طراحان سؤال بررسی می‌کند و پاسخ خود را برای آنها ارسال می‌کند. اما، نکته مهم این است که نظرات و پیشنهادهای سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی ضمانت اجرایی لازم را ندارد و سازمان سنجش در قانون یا توسط «شورای سنجش و پذیرش» ملزم به اعمال آنها نشده است. «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» نیز اذعان می‌کند به درخواست‌ها و توصیه‌های این سازمان در طراحی سؤال‌ها عمل نشده است.

«سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» انطباق سؤال‌های کنکور با کتاب‌های درسی را از دو منظر مفهومی و رویکردی مورد بررسی قرار داده است. براساس گزارش این سازمان «متأسفانه در سال ۱۴۰۰ نه‌تنها به لحاظ رویکردی بلکه از منظر مفهومی نیز پایبندی به مفاهیم کتاب درسی غیرقابل قبول بود، تا آنجا که حتی از مفاهیمی که در کتاب‌های درسی وجود نداشت، سؤال طرح شده بود و متأسفانه تعداد سؤال‌ها دارای ایراد، بسیار بیشتر از انتظار بوده است». طراحی سؤال‌های اشتباه، خارج از کتاب درسی، خارج از اهداف کتاب درسی، با سطح دشواری بالا یا دارای محاسبات زیاد از جمله ایرادهای سؤال‌های آزمون سراسری است. برای مثال در جدول ۱ ایرادها و تحلیل اصلی سؤال‌های ریاضی آزمون سراسری سال ۱۴۰۰ در رشته ریاضی مطابق بررسی‌های «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» آمده است. همان‌طور که در این جدول مشاهده می‌شود بزرگ‌ترین ایراد مشاهده شده این است که ۲۴ درصد سؤال‌ها از اهداف کتاب درسی انحراف داشته‌اند.

جدول ۱. تحلیل سؤال‌های ریاضی آزمون سراسری سال ۱۴۰۰ در رشته ریاضی

خارج از کتاب درسی	خارج از اهداف کتاب درسی	سؤال اشتباه	خارج از کتاب و بدون گزینه صحیح	منطبق با کتاب درسی (دشوار یا بسیار دشوار)	منطبق با کتاب درسی (دشوار یا محاسبات زیاد)	منطبق با کتاب درسی (متوسط)	
۸	۱۳	۱	۱	۷	۹	۱۶	تعداد
٪۱۴	٪۲۴	٪۲	٪۲	٪۱۳	٪۱۶	٪۲۹	درصد

مأخذ: نامه شماره ۲۴۶۶ مورخ ۰۱/۰۳/۰۳ سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

نادیده گرفته شدن اهداف آموزشی و تربیتی کتاب‌های درسی و توجه به اهداف فرعی و تقویت مهارت‌های پاسخ‌دهی به سؤال‌ها (مهارت تست‌زنی) قطعاً تحقق اهداف تربیتی و تحصیلی دوره‌های تحصیلی مصوب شورای عالی آموزش و پرورش و تحقق ساحت‌های تربیتی شش‌گانه مذکور در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش را با چالش جدی مواجه خواهد کرد.

یکی از ایرادهای کلی آزمون سراسری **حافظه‌محوری** سؤال‌هاست. برای مثال طبق تحلیل‌های «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» داشتن حافظه قوی عامل کلیدی در تشخیص درستی یا نادرستی گزینه‌ها و کسب نمره در درس زیست‌شناسی آزمون

سراسری سال ۱۴۰۰ بوده است. حافظه‌محور بودن سؤال‌های ضمن تضعیف فرایندگیری و دور کردن مدارس از اهداف تعلیم و تربیت، موجب خواهد شد فارغ‌التحصیلان دانشگاهی که از طریق چنین آزمونی وارد دانشگاه می‌شوند از کیفیت خوبی برخوردار نباشند که در خصوص رشته‌های مرتبط با سلامت وضعیت حساس‌تر است و ممکن است به سلامت جامعه لطمه وارد شود.^۱

البته ایرادهای سؤال‌ها به‌همین‌جا ختم نمی‌شود و ایرادهایی نظیر عدم تطابق زمان پاسخگویی با سطح دشواری یا پیچیدگی سؤال‌ها، عدم برخی واژه‌های مورد استفاده در آزمون، در کتاب‌های درسی و غیره بوده است.

ج) اهمیت طراحی سؤال‌های آزمون سراسری از محتوای کتب درسی مصوب آموزش و پرورش

همان‌طور که در بخش قبل تصریح شد هرکدام از ایرادهای سؤال‌های آزمون سراسری دارای تبعاتی است که برای کاهش این تبعات لازم است سؤال‌های آزمون با دقت بیشتری و با توجه به اهداف و رویکردهای کتاب‌های درسی و نظام آموزش عمومی کشور طراحی شوند. همچنین، براساس فصل کلیات سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ساحت‌های مندرج در فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران عبارتند از: تعلیم و تربیت اعتقادی، اجتماعی و سیاسی، زیستی و بدنی، زیباشناختی، اقتصادی و علمی. این ساحت‌ها باید به‌صورت متوازن در برنامه درسی ملی و محتوای درسی مورد توجه قرار گیرند. سوای اینکه محتوای درسی تا چه اندازه این توازن را رعایت کرده باشد، آزمون سراسری به‌مثابه یک عامل مهم نقش بسیار پررنگی در تهی شدن تربیت متوازن دانش‌آموزان از برخی ساحت‌های مهم عبادی، اعتقادی، اجتماعی و سیاسی دارد و با گزینش بخشی از کتاب‌ها، تأکید بر مفاهیم فرعی، انحراف از اهداف کتاب‌های درسی و تکیه بر سطح حافظه‌محوری محتوای درسی سبب شده است تا در عمل تربیت متوازن مورد نظر سند تحول بنیادین تحقق نیابد.

ازسوی‌دیگر طرح سؤال‌های آزمون سراسری خارج از چارچوب محتوا و اهداف کتاب‌های درسی رسمی سبب سوق دادن دانش‌آموزان به‌سمت کتاب‌های کمک‌درسی می‌شود و پیامد این امر رونق بازار کتاب‌های کمک‌درسی و دور شدن دانش‌آموزان از اهداف نظام تعلیم و تربیت به‌دلیل غفلت از محتوای درسی رسمی و مصوب است. بنابراین، باید فاصله میان محتوای ارزیابی آزمون سراسری با اهداف تعلیم و تربیت و رویکرد کتاب‌های تألیف شده کاهش یابد.

برخی پژوهش‌های انجام شده در کشور کاستی‌های سؤال‌های کنکور را تأیید می‌کند. نتایج یک تحقیق «نشان داد که کنکور بر شیوه مطالعه و یادگیری، محتوای مطالعه، انگیزه و اهداف مطالعه و یادگیری، نگرش دانش‌آموز به کنکور، سلامت جسمانی و روانی و تفریحات و تعاملات آنان تأثیرگذار بود»^۲. یافته‌های پژوهش دیگری در سال ۱۳۹۱ «نشان داد که جاذبه و دغدغه کنکور مهم‌ترین نگرانی والدین، دانش‌آموزان، «دبیران و مدیران» دبیرستان‌هاست که این نگرانی موجب مغفول ماندن هدف‌های دیگر آموزش متوسطه شده است». براساس نتایج پژوهش پیشنهاد شده است که نخست آموزش متوسطه همه قابلیت‌ها و هدف‌های مغفول را باهم و در کنار هم مورد توجه قرار دهد و دوم آموزش عالی با همکاری آموزش و پرورش برای پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها شیوه‌ای را طراحی کند که بتواند همه این قابلیت‌ها را به‌منزله معیار پذیرش مورد توجه قرار دهد»^۳. نتایج پژوهش دیگری در سال ۱۳۹۱ نشان می‌دهد، «آزمون سراسری بر تمامی جنبه‌های فرایند تدریس-یادگیری، به‌ویژه تضاد سبکی موجود در کلاس درس و کاهش مهارت یادگیری مفید دانش‌آموزان، تأثیرگذار بوده است»^۴. نتایج پژوهش دیگری نشان داد که آزمون سراسری بر ترجیحات و آموزش و تدریس

۱. نامه شماره ۲۴۶۶ مورخ ۰۱/۰۲/۰۳ سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

۲. فتح‌آبادی و همکاران، بررسی تأثیر آزمون سراسری دانشگاه‌ها بر دانش‌آموزان و خانواده‌های ایرانی، ۱۳۹۶.

۳. خلایق و همکاران، بررسی تأثیر کنکور بر اهداف آموزشی در گذر از آموزش عالی به آموزش متوسطه.

۴. میرزایی و همکاران، تأثیر آزمون سرنوشت‌ساز کنکور بر فرایند تدریس و یادگیری زبان انگلیسی، ۱۳۹۱.

معلمان، انگیزه دانش‌آموزان برای یادگیری، هدف‌گذاری و نگرش معلمان، نحوه ارزشیابی آنان، و نگرش آنان به کلاس‌های کنکوری تأثیرات معناداری دارد.^۱

د) لزوم تعیین یک نهاد متخصص در زمینه کتاب‌های درسی برای نظارت بر طراحی سؤال‌های آزمون سراسری و حفظ کیفیت و رسالت آموزش عمومی طبق قانون

«قانون سنجش و پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور» وظیفه نظارت بر نحوه سنجش علمی و پذیرش دانشجو را برعهده «شورای سنجش و پذیرش دانشجو» نهاده است. در بند «ج» ماده (۲) قانون مذکور یکی از وظایف این شورا «بررسی، ارزشیابی و تأیید گزارش سازمان سنجش آموزش کشور در مورد کیفیت و رعایت مقررات قانونی آزمون سراسری حداکثر چهار ماه پس از اعلام نتایج نهایی و ارسال گزارش آن به شورای عالی انقلاب فرهنگی و کمیسیون آموزش، تحقیقات و فناوری مجلس» عنوان شده است. اما سؤال اینجاست آیا این شورا توانایی و تخصص لازم برای تشخیص سؤال‌های خارج از محتوای کتب درسی را دارد؟ روشن است که با وجود اینکه شورای فوق صلاحیت قانونی و ابزارهای لازم برای انجام چنین مأموریتی را دارد اما تاکنون مصوبه و اقدامی از طرف شورا در این راستا مشاهده نشده است. لذا بهتر است شورا در این خصوص تکلیف را روشن کند و از طریق یک نهاد تخصصی بازوی نظارتی لازم برای این مهم را فراهم آورد.

براساس سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی متولی برنامه درسی و محتوای درسی است. قانون تشکیل سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی نیز نقش نظارت و تنظیم‌گری بر محتوای درسی را برعهده این سازمان گذاشته است. بنابراین ضرورت انسجام و وحدت رویه در فرایند یاددهی-یادگیری و ارزشیابی و با توجه به نقش تخصصی که «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» در تولید محتوای کتب درسی دارد و با توجه به اینکه آزمون سراسری به دلیل نوع گزینش محتوای درسی، پیامدهایی بر نظام تعلیم و تربیت می‌گذارد، ضروری است که «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» به‌عنوان نهاد تنظیم‌گر و ناظر در محتوای آزمون سراسری تعیین شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

همان‌طور که در گزارش آمده است، طراحی سؤال‌های آزمون سراسری خارج از محتوای کتب درسی مصوب موجب کم‌ارزش شدن محتوای کتاب‌ها، دور شدن مدارس از اهداف آموزشی و تربیتی، بی‌انگیزگی دانش‌آموزان در توجه به کتاب‌های درسی و جایگزین شدن کتاب‌های کمک‌درسی و غیره می‌شود. همچنین، اگرچه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی براساس سند تحول و برنامه درسی ملی و نیز قانون تشکیل این سازمان، متولی اصلی برنامه درسی و نظارت بر آن است اما نظرات و پیشنهادهای این سازمان در خصوص سؤال‌های آزمون سراسری فاقد ضمانت اجرایی لازم است و سازمان سنجش ملزم به رعایت آنها نیست.

از این رو پیشنهاد می‌شود متن ذیل به عنوان یک تبصره به ماده (۵) «قانون سنجش و پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور مصوب ۱۳۹۲» الحاق شود:

۱. فتح آبادی و همکاران، تأثیر آزمون سراسری بر تدریس و ارزشیابی از دیدگاه معلمان، ۱۳۹۶.

عنوان طرح: طرح الحاق یک تبصره به ماده (۵) قانون سنجش و پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی

کشور مصوب ۱۳۹۲

ماده واحده:

متن زیر به عنوان تبصره «۶» به ماده (۵) قانون سنجش و پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور مصوب ۱۳۹۲ الحاق می‌شود:

تبصره «۶» - سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی به عنوان مرجع تطبیق و تشخیص سؤالات موضوع این آزمون با برنامه درسی ملی و محتوای کتب درسی، تعیین می‌شود. سازمان سنجش آموزش کشور مکلف است در طراحی سؤالات نظرات و پیشنهادات این سازمان را اعمال نماید. همچنین، سازمان مکلف است پس از برگزاری آزمون نسبت به حذف سؤالات دارای اشکال به تشخیص «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» و اعمال تأثیر مثبت آنها اقدام نماید. سؤالات دارای اشکال ظرف مدت حداکثر ۱۰ روز پس از برگزاری آزمون توسط سازمان به صورت عمومی منتشر می‌شود.